

LBRIS

We know
books

Petre V. Haneș

Scriitorii
basarabeni

Volumul 2
(1850–1940)

Ediție îngrijită, studiu introductiv
de I. OPRIȘAN

Știința

CUPRINS

<i>Prefață</i> (Petre V. Haneș).....	5
<i>Introducere</i> (P.V. H.)	6

I. EPOCA 1850–1905

Capitolul I. Atmosfera epocii 1850–1905	
Împrejurări favorabile și nefavorabile (pag. 11);	
Limba românească în biserică (pag. 13);	
Limba românească în școli (pag. 16);	
Ioan Doncev (pag. 17);	
Tipografia Eparhială (pag. 18);	
Ziare (pag. 19); Contrabandă culturală (pag. 19).....	8
Capitolul II. Ion Sârbu (1830–1869)	20
Capitolul III. Al. Donici (1806–1866)	
Legăturile cu M. Kogălniceanu	
și Al. Odobescu (pag. 24);	
Cum a fost cunoscut (pag. 25); Viața (pag. 29);	
Traducerile lui din fabuliștii ruși.	
Valoarea lor (pag. 30)	24
Capitolul IV. Al. Russo (1819–1859)	
Nepăsare și discreție (pag. 32); Cum a fost	
cunoscut (pag. 34); De ce V. Alecsandri n-a	
putut impune pe R[usso]? (pag. 40); Viața lui	
Alec Russo. Familia (pag. 53); Iancu Rusu	
(pag. 54); Nașterea și copilăria (pag. 55);	
Prăpădul holerei din 1831 (pag. 56); În Elveția	
(pag. 57); La Viena (pag. 59);	

Întoarcerea în țară (pag. 59); Ce limbi știa? (pag. 60); Din nou la țară (pag. 61); Ruptura cu tată-său. Judecător la Piatra (pag. 61); La mănăstire! (pag. 63); La 1848 în Moldova, Ardeal, Banat, Bucovina, Viena și Paris (pag. 66); Avocat (pag. 68); Arendaș și proprietar de moșii (pag. 69); Moartea (pag. 70); Cărțile lui (pag. 70); Elementul străin în cultura lui Russo (pag. 71); Elementul național în cultura lui R[usso] (pag. 76); Democratismul lui (pag. 78); Numele lui de familie: Rusu, Russu ori Russo? (pag. 78); Scrierile publicate în timpul vieții (pag. 79); Postume (pag. 80); Scrieri pierdute (pag. 81); R[usso] critic (pag. 81); Două atitudini critice (pag. 84); Atențiunea lui la limba operelor (pag. 86); Critic social (pag. 88); Autohtonismul (pag. 90); Patriotismul (pag. 91); R[usso] polemist. Humorul lui (pag. 93); R[usso] și literatura populară (pag. 94); Contribuția lui R[usso] la colecția de poezii populare a lui V. Alecsandri (pag. 97) 32

- **Capitolul V. Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907)**
 Cum a fost cunoscut (pag. 100); Viața lui B.P. Hasdeu. Familia (pag. 105); Copilăria (pag. 106); Studiile (pag. 107); Cultura lui în tinerețe (pag. 108); Patriotismul din tinerețe (pag. 109); Judecător la Cahul, apoi în Moldova de dincoace de Prut (pag. 111); La Iași. Bibliotecar, profesor (pag. 111); La București: deputat, directorul Arhivelor, profesor universitar, membru al Academiei etc. (pag. 112); Rusofil, rusificat, rus! (pag. 113); Poliglot (pag. 114); Călătoriile în Basarabia, Transilvania și în străinătate (pag. 115); Moartea și înmormântarea (pag. 115); Firea (pag. 115); Societatea și revista „Românismul” din 1870 (pag. 116); Scrierile lui B.P. Hasdeu. Încercări (rusești) (pag. 121); Scrierile românești (pag. 125); Analiza activității istorice a lui B.P. H[asdeu]: *1. Ion-Vodă cel Cumplit* (pag. 128); Analiza activității istorice a lui

B.P. H[asdeu]: 2. *Istoria critică* (pag. 138);
 Analiza activității filologice a lui B.P. H[asdeu]:
 1. *Cuvinte din bătrâni*
 (pag. 142); 2. *Elementul literar din „Cuvinte...”*
 (pag. 154); Activitatea filologică a lui H[asdeu]:
 3. *Magnum Etymologicum* (pag. 156);
 Elementul literar (pag. 157): Reflexul activității
 istorice și filologice a lui H[asdeu] în cultura
 românească (pag. 157); Analiza activității
 literare a lui B.P. H[asdeu]: 1. *Mișcarea literelor*
 în Iași (pag. 158); 2. *Filosofia portretului lui*
Țepeș (p. 159); Analiza activității literare a lui
 B.P. H[asdeu]: 3. *Nuvela „Micuța”* (pag. 159);
 Analiza activității literare a lui B.P. H[asdeu]:
 4. *Încercarea de roman „Ursita”* (pag. 161); Analiza
 activității literare a lui B.P. H[asdeu]: 5. *Răzvan*
și Vidra (pag. 164); Conferințe (pag. 180);
 Elementul literar în *Sic Cogito* (pag. 181); B.P.
 Hasdeu folclorist (pag. 182) 100

Capitolul VI. Gh. Gore (1839–1909) 192

Capitolul VII. **Trei poeți mărunți în epoca 1850–1905:**
 Gh. Păun, Alexis Nacco și Matei Donici 196

Capitolul VIII. **Victor Crășescu (Șt. Basarabeanu) (1849–1917)**
 Scrierile lui: Schițe și nuvele (pag. 201);
 Romanul *Ovreiul* (pag. 205); Grigore Crețu-
 Crețescu (1853–1933) (pag. 213) 200

Capitolul IX. **Zamfir Arbure (1848–1933)**
 Viața (pag. 215); Z. A[rbure] și Basarabia
 (pag. 218); Firea (pag. 219); Scrierile lui
 (pag. 220); *În exil* (pag. 220); Caracterul
 scrierii (pag. 224); Elementul literar (pag. 225);
 Elementul național (pag. 226); *Temniță și exil*
 (*În temniță*) (pag. 227) 215

II. EPOCA 1905–1918

Capitolul X. **Atmosfera epocii 1905–1918**
 Școlile (pag. 230); Bisericile (pag. 231);
 Societăți culturale (pag. 232); Ziare (pag. 234);
 Reviste (pag. 236); Cititorii (pag. 237);
 Legături culturale cu Vechiul Regat (pag. 238) 230

Capitolul XI. Al. Mateevici (1888–1917) Viața poetului	
Familia (pag. 240); Copilăria și studiile (pag. 242); Preot, profesor. Contactul direct cu Vechiul Regat (pag. 245); Înfățișarea și firea (pag. 247); Scrierile lui Al. Mateevici (pag. 249); Traduceri (pag. 249); Poezii transpuse (pag. 252); Poezii originale (pag. 256); Influențe (pag. 260); Pătrunderea lui în spiritul public (pag. 262).....	240
Capitolul XII. Doi țărani poeți:	
Tudose Roman și Ion Bour-Cazân	263
Capitolul XIII. D.C. Moruzi (1850–1914)	
Familia (pag. 264); Nașterea scriitorului (pag. 266); Studiile (pag. 266); Locuința și atmosfera ei. Ocupațiile scriitorului (pag. 267); Reforme importante în Basarabia (pag. 269); Neînțelegeri cu părinții (pag. 271); Neînțelegeri cu frate-său (pag. 273); Nepotrivire între el și cei de seama lui (pag. 274); Plecarea din Basarabia (pag. 276); Este D.C. Moruzi scriitor basarabean? (pag. 276); <i>Cartea Rusii și românii</i> (pag. 277); <i>Înstrăinații</i> (pag. 280); <i>Pribeghi în țară răpită</i> (pag. 288); <i>Xenofobie și patriotism</i> (pag. 294); <i>Cântece basarabene</i> (pag. 296); <i>Moartea lui Cain</i> (pag. 296);	264
III. EPOCA 1918–1940	
Capitolul XIV. Atmosfera epocii 1918–1940	
Tradiția românească (pag. 300); Ziare și reviste (pag. 302); Mișcarea politică cu urmări pentru progresul literar (pag. 302); Autonomia Basarabiei (pag. 303); Independența Basarabiei (pag. 304); Unirea cu România (pag. 304)	300
Capitolul XV. C. Stere (1865–1937)	
Viața (pag. 306); Familia; (pag. 306); Nașterea și studiile (pag. 307); În România (pag. 308); Dragostea de țărâtime (pag. 310); Firea lui. Cazul Ibrăileanu (pag. 311); C. Stere și	

Elveția (pag. 313); Scrierile: <i>În literatură</i> (pag. 317); <i>În preajma revoluției</i> (pag. 319); Stilul. Talentul descriptiv (pag. 343); Alte caracteristici (pag. 346); Basarabia în scrierile lui C. Stere (pag. 346); Influența lui Zamfir Arbure asupra lui Stere (pag. 352)	306
Capitolul XVI. Leon Donici (1887–1926)	353
Capitolul XVII. Liuba Dumitriu (1901–1930)	356
Capitolul XVIII. Între Basarabia și Bucovina. Constantin de Stamati-Ciurea Cum a fost cunoscut (pag. 359); Viața (pag. 360); Scrierile (pag. 362); Valoarea scrierilor pur literare (pag. 375)	359
Capitolul XIX. Încheiere	377
ICONOGRAFIE	379

LBRIS

We know
books

I

EPOCA
1850–1905

Capitolul I

Atmosfera epocii 1850–1905

Încă de la 1812, de când Basarabia a fost răpită Moldovei, literatura românească de acolo a început să-și piardă din valoare. Aceasta din două pricini: 1) literatura rămânea din ce în ce mai izolată, nu se mai putea hrăni din trunchiul comun al literaturii românești; 2) tineretul învăța la școli rusești, venea în contact mai strâns cu literatura rusească și mai slab cu cea românească. Cu cât despărțirea dintre Moldova de dincolo de Prut și dintre cea de dincoace se întărea mai mult, cu atât și literatura românească basarabeană da înapoi. Ne pot sluji ca pildă, în această privință, prozatorul T. Vârnav și „gramaticul” I. Hâncu.

Teodor Vârnav a fost basarabean după mamă.

Și-a scris biografia în 1845, așa încât numai până la această dată putem vorbi despre el. Biografia a rămas necunoscută multă vreme. Acum vreo treizeci de ani a publicat-o Arthur Gorovei în Biblioteca Minerva, sub titlul de *Istoria vieții mele de Teodor Vârnav*. Aflăm de acolo că scriitorul a petrecut parte din copilărie și din tinerețe în Basarabia, iar restul prin Muntenia și Moldova de dincoace de Prut, ba și prin Sibiu. Prin alianță avea o rudă bogată, negustor din București, grec de origine, care l-a dat la școală grecească în București și în Sibiu. Tot carte grecească a învățat și în Basarabia, trimis de sora negustorului din București la alt dascăl grec (mai exact în Rusia, la Movilău, pe malul rusesc al Nistrului). Carte românească a învățat mai puțină tot la câte un dascăl ocazi-

onal, în Moldova și în Basarabia. Fără școală serioasă și fără modele, el n-a putut deveni scriitor bun, nici român, nici grec, nici rus. Talent avea, avea de asemenea și dorință de cultură, după cum ne spune la sfârșitul autobiografiei sale: „În toată vremea am avut mare părere de rău că nu am avut norocirea a putea fi luminat cu învățătură, rămânând până la această vârstă (45 de ani) în întunericul cunoștinței literaturii”. Talentul reiese din felul cum e scrisă autobiografia. O citești cu plăcere, deși [e] scrisă, vezi bine, de un om incult. Să cităm un pasaj în legătură cu traiul său din Basarabia. Iată cum a ajuns acolo: „După aceea, în primăvara anului 1812, a venit la Tâmpeschi (lângă Fălticeni, – acolo trăia Tudorachi Ciurea, un unchi al mamei băiatului, și la el se afla atunci băiatul) frațele maicii mele, Costachi Chiruș. Acesta șezând câteva zile, la pornirea de acolo, pe lângă alte ale sale lucruri, m-a pus și pe mine în brișca sa și, după două zile de călătorie, m-a adus la locuința sa, încă burlăcească, ce era în satul Zaluca din ținutul Hotinului. Acolo am petrecut bine, umblând totdeauna călare prin țarină, până pe la luna lui august, când, într-o zi, moșul¹ meu Chiruș, puindu-mă călare pe un cal și întovărășindu-mă și cu alt călăreț, anume Toader, m-a expediat și de la dânsul. Alergând toată ziua dimpreună cu acel călăreț, pe la vreo două ceasuri din noapte m-am trezit la niște case mari, luminate cu multe lumânări: acolo era în târgușorul Otacile Movilăului a boierilor Leonarzi. Voind a descăleca de pe cal, am căzut jos la pământ cu totul obosit și cu picioarele țapene. În ce loc am petrecut și noaptea aceea nu-mi aduc aminte, pentru că eram foarte trudit de călătoria ce făcusem în ziua trecută” (pag. 26–27).

Despre *I. Hâncu* a scris întâia oară C. Negruzzi în *Scrisoarea XV*, a scris cu rezerve. Hâncu îl cunoștea pe celebrul prozator și i-a trimis de la Petersburg, unde se găsea, un exemplar din *Gramatica sa ruso-română*. Își schimbase numele în Hânculov. Lui Negruzzi nu i-a plăcut. Nu i-a plăcut nici că recomanda un alfabet românesc cu 47 de litere vechi. Asupra lui a insistat mai mult Șt. Ciobanu în cartea *Cultura românească din Basarabia*, dând în traducere și titlurile rusești ale operelor și câteva extrase. Se născuse la Ovidiopol, ca fiu de protopop. A învățat la Seminarul din Ekaterinoslav și a trecut

¹ Unchiul.

apoi la cel din Chișinău. În ultimii ani ai seminarului a predat, deși era elev, limba română colegilor săi și celor mai mici, în lipsă de un profesor calificat. A fost trimis la Petersburg să învețe sistemul lancasterian, și la întoarcere a devenit directorul școalei lancasteriene din Chișinău, reluând și predarea limbii române la seminar. La 1830 pleacă la Petersburg și în 1854 funcționează la universitatea de acolo ca profesor-ajutor de limba română și la Ministerul de Externe ca funcționar pentru chestiunile românești. Desigur că în vremea aceasta, dacă nu chiar din primul drum la Petersburg, și-a schimbat numele său, mai desigur, a fost silit să și-l schimbe.

Nu-l putem socoti fără merite dacă a publicat două cărți de gramatică românească și o crestomație, atât românească, câte și trei în limba rusească.

Rezultă că a ținut să-și facă cunoscută limba pe care o vorbea. În traducere românească, gramatica se intitulează *Descrierea (schita) regulilor gramaticii valaho-moldave*, alcătuită de I. Hânculov, Petersburg, în Tipografia Academiei Imperiale de Științe, 1840. Odată cu ea a publicat și *Crestomația*, cu titlul care în românește înseamnă: *Adunare de scrieri și traduceri în proză și în versuri pentru exerciții în limba valaho-moldavă*, cu adăugirea: 1) dicționarului; 2) adunării de cuvinte slave prototipice în limba valaho-moldavă, alcătuită de I. Hânculov, Petersburg, 1840. Peste 7 ani publică *Concluziile din gramatica valaho-moldovană*, tot în rusește, la Petersburg. În timpul Războiului din Crimeea a apărut cu o *Carte de buzunar pentru militarii ruși*. În prefața gramaticii a ținut să dea rușilor informațiuni exacte despre limba românească, corectând greșelile care circulau. Reiese din ce ne spune că nu se înstrăinase prea mult de mișcarea culturală românească, fiindcă se menține în atmosfera de idei a latinistilor și a lui I. Eliad Rădulescu. Afirmă el: 1) Limba românească este latină și anume dintr-un dialect al limbii latine vorbite sau vulgare; 2) Este mai aproape de limba latină decât de cea italiană, nu este italiană stricată; 3) Cuvintele ei sunt 4-5 părți latinești, 3 slavonești, 2 ungurești, turcești, grecești; 4) Cuprinde două dialecte: moldovenesc și muntenesc; 5) A întrebuițat alfabetul latinesc până la Alexandru cel Bun, când l-a înlocuit prin cel slavonesc; 6) Cea mai frumoasă limbă românească este cea din cărțile bisericești și din cronici.

Ideea de sub nr. 5 provenea de la Dimitrie Cantemir, fie direct (din traducerea germană a *Descrierii Moldovei*), fie prin Petru Maior. Punctul lui de vedere despre proporția dintre elementele

constitutive ale limbii era împrumutat și admis de el sub influența învățaților străini, fiindcă la noi se insistă încă asupra caracterului pur latinesc. Ultima idee, frumusețea limbii din cărțile bisericești și din cronică, o datora cercurilor intelectuale românești din Basarabia.

Cărți de gramatică, și încă rusești-românești, nu puteau constitui o literatură, după cum nici povestirea neîngrijită a lui T. Várnăv. Până pe la 1860, Basarabia a dat ca scriitori de seamă doar pe Constantin Stamate și pe Al. Hăjdeu, despre care am vorbit în volumul I.

Împrejurări favorabile și nefavorabile

De la 1860 înainte intervin unele împrejurări favorabile și altele nefavorabile.

Încă din 1856, prin Tratatul de la Paris, 18/30 martie, Moldova căpătase înapoi o parte din Basarabia răpită la 1812, anume județele Cahul, Bolgrad și Ismail. Le-a păstrat până în 1878. Basarabia de Sud stătuse sub ruși doar 44 de ani și a revenit la Moldova pentru timp de 22 de ani. Pe de-o parte, nu se înstrăinase prea mult, pe de alta, primea din nou suc din trunchiul românesc. Apoi din cei 44 de ani, zece însemnează ani de autonomie (1818–1828). Stăpânirea rusească încercase îndată după 1812 măsuri aspre, care împinseseră populațiunile până în pragul revoltei. S-a recurs îndată la schimbarea procedurilor. La Congresul Învățătorilor Basarabeni din 25–28 mai 1918, președintele congresului, istoricul Pavel Gore, a spus următoarele: „Noi moldovenii [din Basarabia] am avut în durerosul nostru trecut o singură rază de lumină, care a fost autonomia noastră de la 1818–1828. De când s-a stins și această rază, noi am orbecat în întuneric”, — vezi cartea *La răspântie*, de D. Bogos, pag. 42. Pe de o parte, rusificarea nu făcuse progrese până la 1856, pe de alta, 22 de ani de viață în comun cu românii din Moldova, — iată de ce spiritul românesc în județele Cahul, Bolgrad și Ismail a putut să se întărească. Mai ales că, din punct de vedere bisericesc, județele fuseseră puse sub jurisdicțiunea Episcopiei de Galați, unde păstora vlădica Melchisedec Ștefănescu, istoric recunoscut al timpului. Statul a purtat grijă deosebită aceluia ținut, din punct de vedere cultural, fiindcă, în 1878, se aflau acolo un liceu (la Bolgrad), un seminar (la Ismail), patru școli primare urbane și 121 de școli